

Roomalainen puhujaihanne

Sari Kivistö

Marcus Tullius Cicero: Puhujasta. Suom. Aulikki Vuola, esipuhe Juha Sihvola. Gaudeamus, 2006.

Cicero (106–43 eaa.) hahmotteli nyt suomenne-tussa *De oratore* -teoksessaan täydellistä puhujaa: roomalaista valtiomiestä, jonka ominaisuuksiin kuului viisaus, yhteiskunnallinen kokemus, monipuolinen sivistys sekä kaikkien tyyllilajien hallitseminen. Teoksen kirjoittamisen aikoihin 55 eaa. Cicero oli itse ollut Rooman johtava reetori noin 15 vuoden ajan.

Cicero omaksui Platonilta teokseensa tuttavallista keskustelua imitoivan dialogimuodon. Tusculumin huvilalle vuonna 91 eaa. kokoontuneista keskustelijoista L. Licinius Crassus – joka kuolee kymmenisen päivää tapaamisen jälkeen – ja M. Antonius hallitsevat puhetta keskenään melko tasa-arvoisina kenenkään dominoimatta väitte-lyä tai vastustajaansa Sokrateen tavoin. Keskus-telijat ovat edeltävän sukupolven valtiomiehiä ja Ciceron vanhoja opettajia, mikä korostaa roo-malaista auktoriteettia suhteessa kreikkalaiseen retoriikan teoriaan ja vahvistaa arvovaltaiselta taholta Ciceron esittelemän puhuja-ihanteen. Ci-cero jakaa omia näkökantojaan eri puhujien pu-heenvuoroihin.

Kirjeissään Cicero nosti myös Aristoteleen (fragmentteina säilyneet) dialogit ja Isokrateen puheet teoksensa esikuviksi. Aristoteleen retoriikan oletettu vaikutus näkyy toisen kirjan aiheen valikoinnin eli *invention* käsittelyssä ja kolman-nen kirjan tyyliohdintoissa. Isokrateen pu-heiden vaikutus taas ilmenee maininnoissa puhetaidosta sivilisaation luojana sekä jäljitte-lyä ja puherytmiä käsittelevissä osissa.

Viime aikoina on korostettu myös Ciceron suhdetta hellenistiseen retoriikan teoriaan. Teo-rian sijasta dialogissa painottuu kuitenkin roo-malaisille ominainen käytännön eettinen aspekti, historian esimerkit ja kansalaiskokemus, joilla kreikkalaisen retoriikan teoriaa testataan.

Dialogin muotoon laadittu esitys rakentaa nä-kökantoja puhetaidon puolesta ja vastaan (*in ut-ramque partem*) ikään kuin vapaan keskustelun tapaan. Valittu muoto antaa tekstille syvyyttä mahdollistaessaan erilaisia näkemyksiä. Samal-la teos irrottautuu retoristen oppaiden jäykäs-

tä rakenteesta. Dialogimuoto korostaa sitä, että retoriikka ei ole tiukassa mielessä opeteltavissa oleva ja systemaattisista ohjeista ammennettava taito. Maaseutu taas oli roomalaisille viisaiden filosofisten keskustelujen näyttämö velvoittei-den täyttämän kaupunkielämän vastakohtana, ja niinpä tässäkin keskusteluja käydään vieraan-varaisen Crassuksen ohjaillessa niitä hienostu-neesti Tusculumin huvilallaan. Käsiteltävänä on perinteisiksi muodostuneita kysymyksiä puhe-taidon suhteesta totuudellisuuteen, filosofiaan ja eri tiedonaloihin, puhujalta vaadituista luon-taisista kyvyistä ja opituista taidoista, teorian ja käytännön retoriikasta, puhujan tehtävistä sekä puheen lajeista ja osista.

Pro Archia poeta -puheessaan esittämänsä ru-nouden puolustuksen tavoin Cicero käsittelee puhetaitoa yhteiskunnallisena ja poliittisena tekijänä, ei yksityisenä nautintona. Yksilön oppi-neisuus ei ole irrotettavissa hänen (johtavasta) roolistaan yhteisössä, ja myös puhetaidon merki-tys syntyy valtiollisessa käytössä, oikeussaleissa ja politiikassa, vaikka sen tuottamaa esteettistä mielihyvääkin arvostetaan.

Tärkeimpinä ominaisuuksina hyövä maku ja huumorin hallinta

Dialogin tavoitteena on täydellisen puhujan ja tämän ominaisuuksien hahmottaminen. Keskus-telijoista Crassus näkee idealin puhujan laajan koulutustaustan tuotteena. Puhujalta vaaditaan laaja-alaista yleissivistystä, eri tiedonalojen pe-rusteellista tuntemusta sekä etenkin etiikan ja psykologian hallintaa, niin että hänen on ”tun-nettava läpikotaisin kaikki ihmisen luonnolliset tunteet, koska kaunopuheisuuden koko olemus ja taito perustuu kuulijoiden mielen tyyntytelyyn tai kiihdyttämiseen” (1, 17). Joitakin jak-soja omistetaan Aristoteleen *Retoriikan* tapaan tunteiden tarkastelulle. Tunnetila vaikuttaa ha-vaintoihin ja ratkaisuihin, joten puhujan on osat-tava ohjailta niitä – ja itkeä ja palaa itsekin.

Siinä missä puhetaito kattaa Crassuksella muut taidot ja yhdistää filosofisen ja retorisen tiedon, Antonius kiistää puhetaidon laaja-alai-suuden pitäen sitä puhtaasti käytännön taitona,

joka voi kehittyä huippuunsa ilman filosofiaa. Puhujan toiminta perustuu Antoniuksen mukaan kokonaisuudessaan mielipiteisiin sekä asioiden miellyttävään ja uskottavaan esittämiseen. Puhujalta vaadittu elämäkokemus ja lukeneisuus palvelevat varantona, josta hän etsii esimerkkejä argumenttiansa tueksi, mutta varsinaista syvempää asiantietoa ei vaadita.

Crassuksen ja Antoniuksen näkökannat heijastavat Platonin *Gorgias*- ja *Faidros*-dialogeista tuttua kysymystä todellisen tiedon (filosofia) ja vakuuttavan teatteriesityksen (retoriikka) välillä. Todellisen tiedon sijaan mielistelystä vertautuva retoriikka vaatii Platonin mukaan lähinnä vaistoa ja taipumusta tulla toimeen ihmisten kanssa, aavistaa mitä nämä odottavat ja puhujan mukaan. Tähän liittyy Ciceron dialogissa keskustellaan myös puheen vaikutuskeinoista. Oikeusoppineen ja Ciceron opettajan Mucius Scaevolana sanoin, yleisöä ei puheessa suinkaan taivuttele kaunopuheisuus, vaan sen sisältämät viisaat neuvot. Luottamusta herättävä pätevyys perustuu kykyyn toimia viisaasti, ei puhetautoon.

Kokonaisuudessa Cicero kuitenkin korostaa sitä, että retoriikka ei tarkoita vain kielen hallintaa, vaan puhutun sisältö ja muoto ovat erottamattomia. Ciceron dialogia leimaa pyrkimys perinteisten vastakohtien yhdistämiseen (luontainen ja opittu taito, sisältö ja muoto, hyöty ja kauneus) sekä retoriikan ja filosofian ihanteellisen synteessin laatimiseen. Dialogissa esitetään, että juuri Sokrates erotti nämä alkuaan yhteen kuuluneet asiat, kaunopuheisuuden ja filosofian, toisistaan (3, 72), kun taas Aristoteles nostetaan synteessin varhaiseksi toteuttajaksi, filosofiksi joka antoi ”tyyliä ja loistoa koko filosofialleen ja liitti puhetaidon harjoittamiseen asioiden teoreettisen tietämyksen” (3, 141).

Hyvän puhujan tärkeimpiä ominaisuuksia ovat Cicerolla hyvä maku ja sopivuuden hyveen seuraaminen. Crassus toteaa, että ”kaikkein visuummin on varottava osoittamasta huonoa makua, ja tästä asiasta on myös hyvin vaikea antaa neuvoja” ja että ”kaikissa taidoissa tärkeintä on hyvä maku mutta että se myös on ainoa asia, jota ei voida teoreettisesti opettaa” (1, 132). Hyvä maku (alkutekstissä *decere*, olla sopivaa) perustuu pitkälti sopivuuden ymmärtämiseen ja tietämykseen omista rajoista; tässä mielessä huonokin puhuja voi onnistua, kunhan ei tavoittele asioita omien kykyjensä ulkopuolelta. Sopivuuden käsite (lat. *aptum*, *decorum*) on antiikin retoriikassa ja Ciceron dialogissa kaikkein olennaisimpia puhetaidon laadun määrittäjiä: taito asettaa sa-

nansa aiheen, kuulijoiden, oman persoonansa ja tilanteen mukaan.

Vaikka hyvää makua ei voida edellä sanotun mukaisesti oppia, käytännössä retoriikka usein ohjeistaa juuri sanojen valikoimiseen sopivuutta ja sosiaalisia konventioita silmällä pitäen. Sopivuuden käsite sisältää normatiivisia ajatuksia siitä, mikä on luonnollista ja luonnotonta, miten puhujan luonteen tulee ilmetä hänen puheestaan ja mikä lopulta tekee yleisön hyväntahtoiseksi puhujan ajamaa asiaa kohtaan. Sopivuuden löytäminen ja tajuaminen on oleellisinta puhujan menestymiselle; se liittyy niin estetiikkaan, etiikkaan kuin poliittiseen korrektiuteenkin.

Cicero itse oli puhujana piikikäs, hurmaantui omasta ivastaan ja ylitti Plutarkhoksen mukaan leikinlaskussaan toistuvasti sopivuuden rajat hankkien itselleen ikävän ihmisen maineen. Cicero kuitenkin arvosti huumorin hallintaa olennaisena osana sanavalmiin puhujan taitoa.

Puhujasta-teokseen sisältyy antiikin laajin säilynyt huumorin lajeja ja ironiaa käsittelevä jakso ja poikkeuksellisesti retoriikan yhteydessä. Maku, arvostelukyky ja pitäytyminen kohtuudessa ovat oleellisia myös onnistuneen huumorin kannalta, joka syntyy yleensä jonkin nolostuttavan asian – esimerkiksi rumuuden tai ruumiillisen vajavaisuuden – hienovaraisesta esiin nostamisesta ja sopivasta pilkasta. Huumoria käsitellään, koska sen taidossa hyvä puhuja erottuu huonosta ja toisaalta Cicero legitimoit tällä omaa tyyliään.

Ciceron *Puhujasta* tarjoaa edelleen monenlaisia lähtökohtia retoriikan tutkimukselle esimerkiksi sukupuolisuuden sosiaalisen rakentumisen, valtdiskurssin ja performanssiteorian näkökulmista. Viime vuosien retoriikan tutkimuksessa huomiota on kiinnitetty esimerkiksi yksilön identiteetin ja julkisen persoonan rakentumiseen retoristen ohjeiden ja ihanteiden perusteella [1]. Cicerolla puhujan eetos koostuu teatraalisuuteen asti kasvavista elementeistä ja puheen täydellisyyden paras arvioija ei suinkaan ole filosofi tai reetori vaan komedianäyttelijä Roscius, jonka ohjauksessa hän itsekin opiskeli eleiden ja liikkeiden käyttöä hankkien näin puheisiinsa draamallista voimaa. Crassuksen sanoin Roscius ei voinut sietää puhujissa ainoatakaan puutetta (1, 129).

Retoriikan sukupuoli

Klassisen retoriikan lähtökohtia on kritisoitu esimerkiksi feministisen retoriikan teorian näkökulmasta [2]. Klassisten retoristen ihanteiden

tilalle on esitetty uusia hyvän ja uskottavan puhujan kriteerejä, suurempaa puhujatyypin kirjoa sekä muutosta käsityksiin erilaisuudesta ja virheistä – vaikkapa sen sijaan että yksittäinen virhe kertoisi automaattisesti tyhmyydestä, kuten Antonius Cicerolla esittää (1, 124). Toisaalta on tahdottu muuttaa koko retoriikan luonnetta ja uudistaa sen käyttöä omien näkökantojen ja päämäärien mahdollisimman tehokkaasta ja yksisuuntaisesta ajamisesta, samanmieliseksi suostuttelusta ja vaikuttamisesta erilaisiin vuoropuhelun ja toisen kuuntelemisen muotoihin. Myös selkeyden kaltaisille klassisen retoriikan tyyli-ihanteille on haettu vaihtoehtoja esimerkiksi stimuloivan hämärästä tyylistä ja tietoisesta toisteisuudesta. Kontrolliin perustuvaa minän muokkausta ja säätelyä on myös kritisoitu.

Kieltämättä Ciceronkin mainitseman Demostheneen kamppailu puhujaihanteen saavuttamiseksi – pysyttäytyminen puoli päätä ajeltuna eristyksissä, meren rannalla resitointi kiviä suussa ja niin edelleen – hipoo jo mielipuolisen itsekidutuksen rajoja.

Tyyli-ihanteita ja puhujan performanssia luonnehdittiin klassisessa retoriikassa käsittein, joiden sisäänrakennettua sukupuolisuutta tutkimus on myös keskittynyt purkamaan [3]. Sukupuolta on tarkasteltu kulttuurisena konstruktiona luonnollisen sijaan esimerkiksi kiinnittämällä huomiota niihin metaforiin ja keinoihin, joilla retoriikka ohjeistaa maskuliinisen kielen, esityksen ja ruumiin omaksumiseen ilmeissä, eleissä ja äänenkäytössä.

Puhujasta-teoskin on tarjonnut helppoja edellytyksiä tällaiselle luennalle antaessaan ohjeita miehisen ihannepuhujan rakentamiseksi. Cicero määrittelee hyvää ja tehokasta puhetta esimerkiksi gladiaattori- ja sotavertausin sekä luonnehtimalla esikuvallisen miehekkäitä eleitä kolmannen kirjan lopussa. Toisaalta Ciceron vastustajat moittivat hänen tyyliään estetisöivyydessaan ja runsaudessaan feminiiniseksi [4]. Cicero huomioi myös naispuhujia. Oli poikkeuksellista, jos nainen – kuten 100-luvulla eaa. elänyt Gracchusten veljesten äiti Cornelia – oli antiikin aikana opiskellut valtiolliseen elämään valmentavaa retoriikkaa. Valerius Maximuksen mukaan (8, 3, 1-3) naispuhujien katsottiin rikkovan sopivuuden ihanteen; heistä Amaesia Sentia sai itseään oikeudessa puolustettuaan lisänimen Androggyne ja Gaia Afranian sanottiin pelkkää hävyttömyyttään olleen toistuvasti äänessä oikeudessa. Cicero kehuu kuitenkin puhuja Laeliuksen tyttärelä Laeliana sekä *Brutuksessa* että *Puhujasta*-teoksessa naisena, joka oli perinyt isänsä lahjat ja jonka

puhe oli yksinkertaisen teeskentelemätöntä. Juuri Laelian puhe edustaa hänellä turmeltumatonta äänen soittoa ja autenttista roomalaisuutta.

Klassisessa retoriikassa ruumiillinen ja kielellinen ilmentävät tavoiteltua sielullista ja moraalista ihannetta. Puhujan tehtävänä on muokata näiden ihanteiden mukaan oma ruumiinsa ja minuutensa. Erik Gundersonin kaltaiset retoriikan tutkijat ovat selvittäneet sitä, miten sosiaaliset käytännöt ja retoriikka luovat ja vahvistavat sellaisia hierarkkisia kategorioita, joita on totuttu pitämään luonnollisina. Tässä mielessä retoriikan käsikirjojen puhe- ja puhujaihanteet eivät pelkästään ohjeista kielelliseen esittämiseen vaan määrittävät laajemmin sosiaalisia rakenteita. Epäonnistumisen seurauksena voi olla sosiaalisen paikan menettäminen, johon kielen käytön taito toimii väylänä. Cicero toteaa Antoniuksen suulla, että puhuja ei saa ”vaikuttaa missään asiassa vasta-alkajalta, kokemattomalta, muukalaiselta tai vierailijalta” (1, 218). Ideaalille vastakkaisia puhujan ominaisuuksia ovat lisäksi huono maku, röyhkeys, tietämättömyys omien kykyjen rajoista sekä esityksessä erilaiset hillittömyyden, huumatamisen ja sanapaljouden muodot.

Plutarkhoksen kirjoittaman elämäkerran mukaan esimerkiksi kansantribuuneina toimineista Gracchusten veljeksistä nuorempi, Gaius, saattoi puhuessaan tuohtua niin, että menetti täysin malttinsa, alkoi kirkua ja syyttää herjauksia, mutta musiikin avulla hänet saatiin aina taltutettua. *Puhujasta*-teoksessa keskustelevalta Scaevolalta mukaan juuri Gracchusten veljesten kaltaiset taitavatkin puhujat voivat käyttää taitoaan väärin yhteiskunnan turmelemiseksi, kun taas harvasanainen puhuja saattoi pelkällä katseella saattaa löpöttelevän joukon takaisin järkiinsä. Ciceron teoksessa hahmottuvan puhujan tehtävänä onkin ennemmin hillitä ja kontrolloida kuin kiihottaa kuulijoita.

Tärkeä ja onnistunut suomennos

Varhaisimmat Ciceron puheiden suomennokset laadittiin 1860-luvulla (*Pro Archia poeta*, kääntäjänä Oskar Blomstedt). Sittenmin on suomennettu lisää puheita, joitakin tutkielmia, retorinen teos *Brutus* ja viimeisimpänä tämä Ciceron retoriikan pääteos. Vuolan suomennosta on helppo lukea, ja se vaikuttaa huolella tehdyllä. Polveilevan keskustelun luonnollista kulkua jäljittelevässä teoksessa on paljon toistoa. Rabelais tuskin olisi nykypäivänä saanut kustannussopimusta teoksilleen, ja Ciceroltakin saatettaisiin rapsia rönsyjä

sieltä täältä. Crassus kertoo puhujalta vaadittavaa yleissivistystä niin itsepintaisesti, että lukija alkaa epäillä plataanin alla nautitun samalla virvokkeita, etenkin kun toisena päivänä Crassus ei ole päästä sängystä ylös ennen vieraiden tuloa. Mutta kyseessä ei olekaan yksinkertainen retoriikan manuaali vaan kiinnostava, monisärkinen ja kunnianhimoinen teos.

Kääntäjä on muokannut vuolautta perinteiseen tapaan katkomalla pitkiä lauserakenteita lyhyemmiksi ja väliotsikoimalla tekstiä; molemmat edistävät luettavuutta ja teemojen hahmottamista. Disposition käsite tosin on liitetty väliotsikossa puheen jäsentelyn lisäksi myös tyyllilliseen muokkaamiseen (s. 231). Omista intresseistäni johtuen kiinnitin huomiota *sympatia*-sanan käyttöön niin *amor*-sanan käännoksenä kuin *benevolentia*-sanan yhteydessä, joka tarkoittaa kirjaimellisesti (sympatiaa suppeampaa) hyväntahtoisuutta ja suopeutta. *Sympatia* sopii näissä kyllä asiayhteyteen, vaikka itse sanaa ei *De oratore*ssa esiinny. Toisaalta Cicero viittaa varsinaiseen *sympatia*-sanaan esimerkiksi puhuesaan luonnossa havaittavasta sopusoinnusta *De natura deorum* -kirjoituksessaan, joten eron näiden sanojen välillä voisi käsitteellisen selkeyden nimissä toisaalta huomioida. 1700-luvulla juuri

sympatiasta tuli kiinnostavalla tavalla retoriikan ja estetiikan keskeisiä käsitteitä ja suostuttelun onnistumista selittävä tekijä esimerkiksi ethoksen, pathoksen ja imitaation käsitteiden rinnalle. Kokonaisuutena suomennos on tärkeä ja onnistunut. Käännöstä täydentää hyödyllinen selittävä nimihakemisto.

VIIITTEET

- [1] Ks. esim. Dugan, John (2005): *Making a new man: Ciceronian self-fashioning in the rhetorical works*. Oxford: Oxford University Press.
- [2] Ks. esim. Foss, Karen A., Foss, Sonja K. ja Griffin, Cindy L. (1999): *Feminist rhetorical theories*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- [3] Ks. esim. Gunderson, Erik (2000): *Staging masculinity: the rhetoric of performance in the Roman world*. Ann Arbor: The University of Michigan Press; ibid. (2003) *Declamation, paternity, and Roman identity: authority and the rhetorical self*. Cambridge: Cambridge University Press; Gleason, Maud W (1995): *Making men: sophists and self-presentation in ancient Rome*. Princeton: Princeton University Press.
- [4] Ks. esim. Dugan, emt. 105-111.

Kirjoittaja on tutkija Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa.